

MAĐARSKE I HRVATSKE ŽENE KAO NOSIOCI TRADICIJE U JUŽNOM SOMOGYU

Etnički izgled naroda županije Somogy, koji je nastao u 19. stoljeću, bio je određen u velikoj mjeri privrednim, društvenim i demografskim promjenama koje su nastale poslije istjerivanja Turaka u 18. stoljeću. Jedan dio stanovnika koji su živjeli u blizini močvara u selima okruženim šumama proživjeli su teška vremena u vlastitim selima ili u njihovoj blizini. Drugi, koji su bježali, privremeno su se nastanjivali negdje dalje, ali su se opet vraćali nakon svršetka borbi. Od početka 18. stoljeća oni koji su ostajali u svojim mjestima nastavljali su seljačku tradiciju županije¹, dok se sigurnosne prilike ne bi sredile. Poznavali su mjesto, imali su odgovarajuća iskustva u proizvodnji i nastavljali svoj život kao seljački posjednici ili poluposjednici. Još siromašniji pokušavali su sreću negdje drugdje.

U južnom Somogyu bili su starosjedioci početkom 18. stoljeća većinom reformirani².

Naseljavanje je počelo krajem 17. i početkom 18. stoljeća. U južnoj polovici unutrašnjeg Somogya naselili su se osim Mađara Hrvati u većem broju te Slovenci („Vendi“) i Nijemci u manjim grupama. Najdulje – to jest do danas – zadržali su potomci doseljenih Hrvata svoj jezik u selima Lakócsa, Potony, Szentborbás, Tótufalu Felsőszentmárton. Narod tih sela stvorio je jedinstvenu etnografsku grupu³. U tom području živjeli su Hrvati većinom zajedno s Mađarima, osim u Bolhu i Heresznyju gdje su se početkom 20. vijeka mađarizirali⁴.

U središtu je mojeg izlaganja tema koja se razmatra u dvjema etnografskim grupama u južnom Somogyu koje su potpuno različite: uloga u čuvanju tradicije žena koje žive u Riniju u okolini Čurga – to su većinom reformirana mađarska sela – i žena koje žive u 18. st. u hrvatskim selima oko Lakócsa. Bavim se analizom pojava koje se mogu naći u obje grupe, ali i onima koje su posebno karakteristične za svaku od njih.

Pitanja organiziranja obitelji i rada

U ispitivanom području živjelo se tokom 19. stoljeća u takozvanim velikim obiteljskim zajednicama. Dio zajednice posjedovao je značajan posjed (od poluposjeda do cijelog zemljišta)⁵. U takvim zajednicama upravljala je žena domaćina, obično žena

1) Judit Knézy, *Előszó* (Uvod) strana 7–8: U: Somogy néprajza II. Kaposvár 1980.

2) Sándor Ladányi, 1721. évi vallásügyi vizsgálat Somogy megyében (Konfesionalna istraživanja u 1721. g. u županiji Somogy). U: Somogy megye múltjából. Kaposvár. Strana 91–117.

3) György Sarosacz, Magyarország délszláv nemzetiségei (Mađarske južnoslavenske narodne grupe). U: Népi Kultúra – népi társadalom VII.1973. – 369; spomenute su dvije hrvatske narodne grupe u ravnici Drave.

4) Péter Szuhay, *Kísérlet Dráva menti történeti csoportok meghatározására* (Eksperiment o definiciji povijesnih grupa na Dravi). U: Somogy néprajza II. Kaposvár 1980.

5) Ova tema, u etnologiji u županiji Somogy, zanemarena je.

oca ili starijeg brata: gospodarila je zaliham, raspoređivala poslove. Domaćica je ostajala kod kuće s djecom, brinula se za kućne poslove, dok su mlađe žene radile od proljeća do jeseni na polju, u šumi, u vinogradu, a zimi su prele i tkale. Raspoređivala je namirnice, kuhala i pekla u kuhinji. Tako se i danas kaže: „Ona je ljubomorno čuvala kuhaču“⁶. Među ženama zajednice imala je privilegiran položaj, ali je bila podređena volji domaćina. Ali i muškarci su bili na neki način prepušteni njoj, jer su morali biti zadovoljni onim što je kuhala, a ako je škrtarila mašču, mesom ili brašnom, događalo se da su skoro gladovali. Domaćica je raspoređivala drugim ženama poslove oko kuće, brigu za sitnu stoku, pripremanje hrane za kuhanje i za pečenje. Na primjer, povje-ravala bi snahi miješenje kruha, osobito kad bi onemoćala, ali bi ona stavljala tijesto u krušnu peć.

Ljubomorno je čuvala vlastito znanje i sposobnost, a i povlastice, tako da žene koje su joj bile povjerene ne bi naučile ni kuhati. Znanje kuhanja nije se tražilo od mađarskih i hrvatskih djevojaka, ali su zato morale znati obrađivati lan i konoplju te prestiti i tkati. I najmlađa generacija usvajala je znanja, norme shvaćanja i ponašanja od starijih žena koje su ostajale kod kuće. Od njih bi učila i govor i pjevanje.

Dužnost domaćina i domaćice bila je da se brinu o odjeći za članove obitelji onako kako su smatrali da je potrebno i dobro. Mlađi se nisu smjeli buniti, veselili bi se kad bi nešto novo dobili.

Kod Hrvata na Dravi događalo se da se domaćin, kad bi na primjer ostao udovac, ženio iz hrvatskog područja s druge strane Drave. Takve, mlađe žene još su strože gospodarile zaliham i pridržavale se strogo svih stupnjeva posta. Budući da su dolazile iz siromašnijih sela i slojeva, nisu imale velikih zahtjeva te su nametale svoj ukus i drugima.

U mađarskim, reformiranim selima unutrašnjeg Somogya događalo se tokom 19. stoljeća znatno češće da je samo jedna odrasla osoba, tj. jedan sin s obitelji ostajao kod roditelja u kući. Druga braća i sestre ostajala bi u kući samo do vjenčanja, a onda su dobivali zemljište ili kuću. Sin bi se često priženio te nastavljao život ili kao nadničar ili kao mali posjednik. Otac i majka, još uvijek sposobni za rad i vlasnici imetka, imali su i u takvim zajednicama privilegije.

Kod Hrvata na Dravi održala se tokom čitavog 19. st., zapravo sve do 1920. g., zajednica u kojoj je 4 do 5 manjih obitelji zajedno gospodarilo⁷. I manji posjed (8 do 15 jutara) mogao je povezivati te obitelji. Ali bi u takvim slučajevima one preuzimale i druge poslove, izvan obiteljskog posjeda, kao što su žetva, vršidba, šumski radovi, sadnja, prodavanje vlastitih proizvoda na tržištu, torbarenje (npr. dimljenom ribom i domaćim savićama) na sajmovima po hrvatskim selima. Zarada je pripadala domaćinu i domaćici, ali su i mlađe žene mogle imati vlastitu imovinu.

Stare žene koje su kuhale za sve članove obitelji pomagale su uvijek pri pripremanju jela na svadbama, krstikama i gozbama⁸. Na taj način su imućne domaćice sa sela utjecale prehranom u većim zajednicama. Takve prilike pružale su i mogućnosti da se upoznaju nove sirovine a i pripremanje novih jela.

Glavne osobine kulture tkanja u južnom Samogyu

Nije se samo na području ishrane očitovalo čuvanje tradicije; žene su čuvala tradiciju i kod tkanja i predenja svoje nošnje, ali su pokazivale i volju za obnavljanjem. Tekstilna roba kojom se pokrivalo i tijelo i stan imala je reprezentativnu ulogu. Mora-

6) Judit Knézy, A táplálkozás rendszere és szokásai Csököly, Gige, Rinyakovácsi, Kisbajom községeken (Sistem i običaji u ishrani naroda u selima Csököly, Gige, Kisbajom, Rinyakovácsi). U: Somogyi Múzeumok Közleményei 2/1976/ Kaposvár strana 104–117.

7) Situacija u velikim obiteljima bila je potpuno ista kao i kod drugih hrvatskih grupa u selu Babócs i okolici.

8) Judit Knézy, Babócsa és környéke népi táplálkozása (Ishrana naroda u selu Babócs i okolici). Prije izdavanja Etnografije 1981. g.

la je pokazati društveni i ekonomski položaj, spol, godine, a eventualno i ulogu nosioca u porodici ili vlasnika.¹

Dva svojstva jednako su karakteristična za kulturu tkanja i mađarskih i hrvatskih narodnih grupa u području južnog Somogya⁹. Jedna se sastojala u tome što se proizvodilo osim konopljinog i laneno platno, i to od Csökölija do Porroga i od Lakocsa do Taranja. Drugo je svojstvo da su seljakinje osim običnog tkale i ukrašeno platno, a samo jedan dio ovdašnjeg stanovništva opskrbljivao se platnom kod tkalaca. Zahvaljujući engleskom putniku Richardu Brightu saznajemo da su seljaci iz Taranja (slovenski) i Csokonja (mađarski¹⁰) tkali već od početka 1810. g. Također se već 1850. g. spominje tkalački stan i u seljačkim imovinskim inventarima (na primjer u Berzencu, hrvatskom)¹¹.

Upravo u tom području južnog Somogya utkane šarene trake ukazuju na razdoblje iz koga su sačuvane. Kod Mađara je tipična boja kod svećanih platna crvena, tamnocrvena ili bordo (stolnjak za Božić, ručnici, marame za košare, stolnjak za krštenje)¹². I ukrasna boja mrtvačkog pokrova upućuje na doba postanka. Početkom 20. stoljeća ukrasna je traka opreme za mladog mrtvaca (oko 30 do 35 godina), tj. plahta mrtvačke postelje, mali ručnik, pokrivač za ogledalo i mrtvački pokrov, svuda crvena, eventualno i bordo (Csurgo i okolina). U garniture za starijeg mrtvaca (između 35 i 40 godina) miješala se eventualno, uz crvenu i bordo, plava i crna, a kod onih do 50 godina, boja ukrasa mogla je biti i sasvim plava (Csurgo i okolina), crna (Gyekenjes) ili žuta (Alsósegesd, Csököli). Na odru mrtvaca od sedamdeset godina figurirali su bijeli motivi na bijeloj podlozi. Od 1920. do 1930. godine bila su domaća platna u nekoliko mjesta šarena. Platna za najmlađe ukrašavana su crveno-plavo-žuto-ružičastim cvjetovima na pojedinim mjestima.

Kod Hrvata iz Lakocsa i okolice tipične boje prema starosti vlasnika nije bio samo odar nego i odjeća koje su žene nosile svakodnevno ili kod svečanosti, pokrivači za krevete, posteljina. Isto tako bilo je i s pojedinim dijelovima nošnje, na primjer stolnjakom koji se stavljao preko glave kada pada kiša ili s ukrasnim trakama vreća koje su se nosile na proštenje. Na platnenoj odjeći godine starosti pokazivala je široka ukrasna traka po dužini rukava ženske košulje, zatim širina rukava i traka na rubu (prva polovica) na prednjoj strani suknje (ili hrvatski „kikle“). Crvena je boja najmlađih, iznad 30 – 35 godina miješa se crna u ukrasu, preko 50 godina samo crna i oko 70 godina samo bijela na bijeloj podlozi (radi se o boji ukrasne trake na platnu).

I boja kapice i pregače, pojasa, marame za glavu – doduše s bogatijom skalom boja: od crvene do zelene i od žute do crne – upućivala je na starost. Međutim kapice se nisu više izrađivale od platna; vrijedilo je to samo za marame starijih žena u crnini.

Bijela žalobna boja kod Mađara i Hrvata

Hrvatske žene odjevene su kompletno u žalobnu boju (rukavi s bijelim ukrasom, kikle, bijela marama, crna pregača); kod polužalobne boje rukavi i prednja strana gornje suknje imaju crne ukrase. To se jednako odnosilo i na mlade i na starije. Žalobna boja nosila se i do dvije godine ako se radilo o pokojniku iz bliže rodbine, kod dalje

9) Judit Knézy, Helytörténeti és Munkásmozgalmi muzeum vezetője, Marcali. Len és kendermunka, (Rad s konopljom i lanom). Kaposvár 1972.

10) Richard Bright, Travels through lower Hungary with Remarks on the State of Vienna during the Congress in the Year 1814. Edinburgh, Constable 1818.

11) Somogy Megyei Levéltár (Arhiv županije Somogy). Seljački inventar u godinama 1853–54. Nagyatader Carski-kraljevski okrug.

12) Judit Knézy, Somogy néprajza (Etnologija županije Somogy). U: A Rippl-Rónai, Muzeum állandó kiállításai, Kaposvár 1978 (Vodič kroz izložbu). Strana 69–71.

Judit Knézy, A belső-somogyi szövőasszonyok munkái (Tkalački rad žene iz unutrašnjeg Somogya). U: Elet és Tudomány 1976. No. 5. Strana 140–148.

rodbine – pola godine¹³. Postojali su i izričito tužni praznici: Veliki petak (potpuna žalost), Velika subota (polužalost), i petak mladog mjeseca. Uz taj dan vezuju se i mnoga vjerovanja. Od kada se nošnja više ne nosi, i to od 1950-ih godina, crnina je zamijenila bijelu boju i kod dječaka.

I u reformiranim mađarskim selima u južnom Somogyu nosilo se bijelo platneno ruho u znak žalosti. Ali već od 1920. godine nema više tragova tome. Većina je autora primijetila da žene u Csököliju tuguju u bijelom platnu¹⁴. To znači: svečana crkvena žalobna odjeća bila je bijela. Kod donjeg rublja Mađari iz unutrašnjeg Somogya nisu upotrebljavali nikakav odnosno rijetko platneni ukras, tako da su ukrasi na rukavima, na manžetama žalobne odjeće, na rubu pregače, na rubu ili u uglu marame bili bijelo vezeni. Narod iz Csökölija upotrebljavao je geometrijske šablone na toj odjeći. U posljednje su vrijeme Mađari južnog Somogya išli u crkvu u bijeloj platnenoj odjeći samo na Veliki petak, jedan od najvećih crkvenih praznika te na dan žalosti reformiranih, i to i djeca i odrasli iz sela¹⁵. U nekoliko sela pamti se samo naziv „pokojnici velikog petka“ (Somogyszob, Csokonja Kalmacsa, Daranji, a tako su ih zvali i u reformiranim selima npr. Zselice).

Odjeća ipak nije bila potpuno bijela, na primjer na kapici je moglo biti i crne boje, također su mogli i marama odnosno rubac|biti|crni, a cipele su morale biti crne. Širenje crne žalobne boje počelo je u većoj mjeri nakon prvog svjetskog rata, ali su mrtve starce još dugo vremena sahranjivali u bijelom platnu.

U Csököliju su mlade žene na Veliki petak prije podne oblačile u crkvu jednu (bijelo platno), a popodne opet drugu odjeću (šafanom žuto obojeno laneno platno). Udovice su imale pri tom bijeli povez na glavi, a i vrpca za kapicu preko čela bila je bijela. Kod ostalih žena, koje nisu bile udovice, bila je crna. Bio je također običaj u ostalim reformiranim selima da se izostavi kod crnine umjetno cvijeće i šarene vrpce za kapice; nosile su se bijele i crne vrpce, neštirkane. Polucrnina, a i obična crnina, dugo se vremena sastojala od plavo obojene suknje i kaputića, bijele ili crne pregače i kapice. To je bila odjeća kod mrtvačke straže, u tome se pratilo do groblja. Na sahranu se nije išlo u bijelom, „nije se kitilo“. Između 1920. do 1930. više se nosila u mnogim mjestima plava odjeća umjesto crne (potpuna crnina) – Csurgo i okolica.

U vezi sa strogim pravilima kod pridržavanja običaja koji su povezani s oblačenjem želimo spomenuti nekoliko primjera: Na pitanje, što se događalo kad netko ne bi došao u propisanoj odjeći, istraživač dobiva obično slijedeće odgovore: „To se nije moglo dogoditi, jer su nastojali da se pridržavaju običaja“. – „To bi bila velika sramota“. – „Rugali su se i ogovali“. – „To je bila velika sramota za cijelu obitelj“. Vrijedno je da citiramo opažanje jednog svjedoka – žene bilježnika iz Kuta: „Ukoliko je neka žena došla u odjeći koja nije odgovarala, na primjer ako bi odrezala kosu, imala šešir ili usku suknju, ili bila našminkana, onda su ostali bili veoma rezervirani i smatrali je strancem koji ne pripada njima. Jedna je žena javno sramotila kćerku što je odrezala kosu i pred svima je grdila i vukla za kosu“. Povreda običaja mogla je nastati i kod roditelja ili djedova. Ako netko nije došao u nošnji kod Hrvata bi se odmah reklo: „To je Mađarica“ – to je značilo da takva osoba nije pripadala njima.

U Nagykorpadu svekrva je istrgla glačalo i haljinu iz ruku mlade žene koja je nedjeljom htjela glačati i bacila ih u dvorište, s napomenom: „Nedjelja je dan odmora, i na taj dan se ne smije ni prati ni glačati“.

13) Da bismo saznali istinu, osim podataka po sjećanju, pomažu i arhivske fotografije iz 1920–1930. g. Sándora Gönyeya i Ferenc Gönczija. (Lakócsa, Szentborbás, Drávasztára, Potony).

14) Sándor Baksya, Somogy megye (Županije Somogy) U: Osztrák Magyar Monarcha Irásban és képekben. IV. Budapest 1896, strana 291–319.

15) Zsigmond Bátyi, Adatik a feher gyászvisztelethez (Podaci o bijeloj|žalosnoj boji). Etnografija 1911. 34–40. 101–105.

Judit Knézy, Fehér gyász (Bijela žalosna boja). U: Rügyek Kaposvár 1972. Strana: 152 és a 12. jegyzet.

Domonkos Moldováb, Halálnak halálával halsz (Etnografija 1973.) 568–618.

U selima južnog Somogya sobe za stanovanje uređivale su se na slijedeći način: klupa, stol i stolice stavljale su se u ugao kod ulaza, iznad klupe bila je polica na kojoj se nalazila zdjela i vrč. Kod stražnjeg zida bili su kreveti. Na taj način ostala je sredina sobe prazna i tamo su se radili, uglavnom, ženski poslovi: namotavali konci, tkalo i prelo, čehalo perje, ljuštio kukuruz, kiselilo zelje itd. I kod Hrvata je bio uglavnom isti raspored. Postojale su i neke sitne razlike: krevet se nekako drugačije pravio, i ukrasi su također bili drugačiji. Drugačiji je bio i oblik posteljine, a kod katoličkih Hrvata bilo je mnogo svetačkih slika po zidovima. U sobama većih porodica nalazio se takozvani pomoćni krevet, zapravo rezervni krevet na kotačima koji se mogao podvući ispod drugog kreveta. I Hrvati su kao i Mađari upotrebljavali kolijevke, dječje igračke i dječje sprave za hodaње i stajanje. Mađari su, međutim, upotrebljavali češće klupu kao kolijevku. Klupu bi postavili kraj kreveta, a na nju kolijevku, ili se izravno na klupi pravio krevet za djecu¹⁶.

U mađarskim su reformiranim selima početkom 20. stoljeća značajniju ulogu, uz starije žene, počele igrati i razmažene jedinice bogatijih obitelji. To se odnosilo i na nošnju i na uređenje stana i kuhinje. One su mogle davati primjedbe i poticaje, njih su više štitili i mazili nego tamo gdje je bilo više djece. Sve se to činilo zato da bi ostale kod kuće. Roditelji nisu dali kćerki iz kuće, radije su primali zeta te su mlade žene uz majku imale bolji položaj nego snahe koje su živjele kod svekrve. I izgradnja putova, tržišta, željeznice pridonijela je promjeni seljačkog načina života. Radni tempo postao je brži, mijenjao se postupno i način shvaćanja i odnos prema tradiciji. Prijelazno doba počelo je kod Mađara u južnom Somogyu od 1920. g. Kod Hrvata u Lakocsu i okolici nastupila je ta velika promjena (napuštanje prijašnje nošnje, uređenja kuća, običaja i organizacije u obitelji) tek između 1950. i 1960. godine zbog njihovog siromaštva i nepovoljnog položaja blizu granice.

16) Judit Knézy, Áttelepített parasztházak berendezése, a batorok késziteési idejének megállapítása a Szennai Szabadtéri Múzeumban (Uređenje preseljenih seljačkih kuća i napomene o izradi namještaja u muzeju pod vedrim nebom).